

ТЕЛЬПІС М. В.,здобувач кафедри кримінального права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-33>**ВІДМЕЖУВАННЯ ЗНАРЯДЬ І ЗАСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ
ВІД ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ**

Стаття присвячена проблемам відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину. Досліджені основні наукові позиції вчених-криміналістів, висловлені у правовій літературі щодо зазначеного питання. Встановлено відмінні ознаки між аналізованими поняттями, що дозволяють відокремлювати знаряддя та засоби вчинення злочину від предмета злочину.

Ключові слова: склад злочину, елементи складу злочину, об'єктивні ознаки, знаряддя вчинення злочину, засоби вчинення злочину, предмет злочину.

Статья посвящена проблемам отграничения орудий и средств совершения преступления от предмета преступления. Исследованы основные научные позиции ученых-криминалистов, высказанные в правовой литературе по данному вопросу. Установлены отличительные признаки между рассматриваемыми понятиями, позволяющие отделять орудия и средства совершения преступления от предмета преступления.

Ключевые слова: состав преступления, элементы состава преступления, объективные признаки, орудия совершения преступления, средства совершения преступления, предмет преступления.

The article is devoted to the problems of delimitation of tools and means of committing a crime from the subject of a crime. The main scientific positions of the scientist-criminologists, expressed in the legal literature on the given question, are investigated. There are distinguished features between the analyzed concepts, which allow to separate the tools and means of committing a crime from the subject of crime.

Key words: *corpus delicti, elements of the corpus delicti, signs of the objective side of the corpus delicti, tools of committing a crime, means of the committing a crime, subject of crime.*

Вступ. У кримінально-правовій доктрині значна увага науковців присвячена проблемам відмежування одного поняття (явища) від іншого, наприклад, відмежування злочину від іншого правопорушення, відмежування злочину від малозначного діяння, відмежування одиничного злочину від множинності, відмежування замаху на злочин від закінченого злочину, відмежування умислу (непрямого) від необережності (злочинної самовпевненості), відмежування причетності до злочину від співучасті тощо. Слід відзначити, що принциповим для науки кримінального права та слідчо-судової практики є й проблематика відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину. Вчені-криміналісти, наприклад, М.П. Бікмурзін, В.І. Гуров, О.С. Денисова, А.А. Музика, Є.В. Лащук у різний період часу тією чи іншою мірою досліджували у своїх наукових працях питання відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину.

Постановка завдання. Мета статті – відмежувати знаряддя та засоби вчинення злочину від предмета злочину. Безумовно, аналіз позицій вчених-криміналістів, висловлених у правовій науці щодо розглядуваного питання, буде основою (науковим фундаментом) для вирішення поставленої мети.

Результати дослідження. Насамперед доцільно з'ясувати, що означає поняття «відмежувати», тобто встановити етимологію цього слова. Так, відповідно до Словника української мови термін «відмежувати», «відмежувати» означає відділяти одне явище, поняття від інших [1, с. 605]. Тобто відмежування знарядь, засобів вчинення злочину від предмета злочину передбачає відділення (відокремлення) цих понять між собою, і це можливо здійснити за допомогою встановлення відмінностей між ними.

Доречно зазначити, що аналіз проблематики правової природи предмета злочину, з'ясування його місця у структурі складу злочину є темою самостійного дисертаційного дослідження, проте необхідно і доцільно для вирішення поставленої вище мети проаналізувати основні наукові підходи до сутності предмета злочину в межах, достатніх для цього дослідження.

Традиційно у кримінально-правовій доктрині науковці зазначають: предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину. Як вважає В.Я. Тацій, предметом злочину є будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діяч особи ознак конкретного складу злочину. Звідси випливає, що до предмета злочину необхідно відносити тільки певні речі, а не будь-які інші цінності. Вчений зауважує, що предмет злочину найбільш тісно пов'язаний з об'єктом злочину. Про це зокрема свідчить те, що багато предметів злочину одночасно входять до складу охоронюваних суспільних відносин як його предмет. У свою чергу, недоцільно відокремлювати від об'єкта і ті предмети, які не входять до складу об'єкта, що охороняється. Інше рішення питання призвело б до того, що одні предмети злочину ми розглядали б поряд з об'єктом, а інші – як якісь нові ознаки об'єктивної сторони складу злочину [2, с. 89, 100, 101]. На думку А.А. Музики, Є.В. Лашука, предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, яка проявляється у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких і шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [3, с. 110]. О.С. Бондаренко звертає увагу, що поняття «цінності» є достатньо спірним, адже ця категорія наділена глибоким філософським змістом. Звісно, беручи за основу теорію поділу цінностей на матеріальні (до яких відносять певні предмети або речі) та духовні (до яких належать теорії, думки), можна віднести до матеріальних цінностей такий предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як неправомірна вигода. Проте дуалістичність поглядів виникає з приводу віднесення до нематеріальних цінностей офіційного документа, що є предметом службового підроблення, адже єдине законодавче визначення поняття «матеріальні цінності», яке міститься у наказі Державної митної служби України № 397 від 23 квітня 2010 р. «Про затвердження Порядку пропуску на територію Держмитслужби України та до її адміністративних будинків», наголошує, що матеріальні цінності – це речі, які мають певну цінність у вигляді майна, предметів, товарів [4, с. 26]. А.В. Макодьоб зазначає, що предмет злочину – це конкретне матеріальне явище, тобто явище матеріального світу, яке сприймається органами чуття, а тому є об'єктивним явищем. У зв'язку з цим, незважаючи на багатоманітність предметів конкретних складів злочинів, обсяг поняття предмета доцільно обмежувати лише матеріальними предметами – об'єктивними речами (предметами), що складають реальність, оскільки існують в об'єктивній дійсності [5, с. 196]. Є і наукові дослідження, в яких до категорії «предмет злочину» слід включати не тільки фізичні предмети (речі, майно), а й інші реально існуючі явища об'єктивного світу: енергію (електричну, теплову, ін.), а також інформацію, у зв'язку з існуванням чи створенням яких або з їх обігом вчиняється злочин [6, с. 44].

Водночас у кримінально-правовій доктрині в різні часи висловлювалися й інші наукові погляди на місце предмета злочину у структурі складу злочину. Інколи вчені-криміна-

лісти роблять висновки про тотожність поняття об'єкта і предмета злочину і, як наслідок, не вважають доцільним і необхідним виділення предмета як самостійної ознаки злочину [7, с. 140–141]. Деякі вчені вважають принциповим визнавати предмет злочину як ознаку об'єктивної сторони складу злочину. Так, А.Н. Трайнін вважав, що предмет злочину – це ті речі, у зв'язку з якими чи з приводу яких вчиняється злочин. Водночас, на відміну від об'єкта злочину, предмету злочину шкода не заподіюється. Вчений відносить предмет злочину до ознак об'єктивної сторони складу злочину [8, с. 178].

Отже, слід констатувати, що у науковій літературі серед вчених відсутня єдність позицій щодо поняття предмета злочину та його місця у складі злочину, а це не сприяє вирішенню проблеми відмежування предмета злочину від засобів і знарядь вчинення злочину.

Науковці, котрі на рівні дисертаційних, монографічних робіт досліджують проблематику знарядь, засобів вчинення злочину, предмета злочину, зазвичай присвячують увагу розмежуванню цих понять між собою, що свідчить про важливе кримінально-правове значення цього питання. А.А. Музика, Є.В. Лашук справедливо зазначають, що відмежування предмета злочину від знарядь і засобів його вчинення дотепер на практиці (та й у науці) викликає певні складнощі. Значною мірою ці складнощі зумовлені недостатньою теоретичною розробкою аналізованих проблем [3, с. 139].

У доктрині кримінального права висловлені різні правила, підстави відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину.

Так, В.Б. Малінін, О.Ф. Парфьонов вважають, що відмінність між аналізованими поняттями полягає у характері їх використання у процесі вчинення злочину. Якщо річ або інший матеріальний об'єкт є засобом вчинення злочину, то він використовується винним як інструмент для впливу на навколишні предмети. Водночас предмет, навпаки, підлягає впливу зі сторони злочинця за допомогою відповідних знарядь або засобів у разі посягання на об'єкт злочину [9, с. 239]. На думку О.С. Денисової, річ, яка використовується як інструмент впливу на об'єкт, є знаряддям або засобом вчинення злочину. У разі, коли річ відіграє «пасивну» роль, а суспільно небезпечне діяння здійснюється у зв'язку або з приводу цієї речі, вона повинна бути визнана предметом злочину [10, с. 102]. О.С. Бондаренко вважає, що для розмежування знарядь і засобів вчинення злочину з предметом злочину за основу необхідно взяти критерій «задіяності» у процесі вчинення злочину. Так, предмет злочину виконує «пасивну» функцію, оскільки саме на нього спрямоване злочинне посягання, тоді як знаряддя і засоби вчинення злочину, навпаки, займають основну позицію, бо виконують «активну» функцію [4, с. 68].

М.І. Панов зазначає, що в механізмі злочинного посягання засоби вчинення злочину виконують активну роль, використовуються як інструмент впливу на матеріальні або нематеріальні об'єкти. Водночас предмет злочину відіграє пасивну роль, тобто злочинець впливає на нього і таким чином виконує заплановане злочинне діяння. Встановлення факту використання предметів матеріального світу в процесі вчинення злочину без аналізу співвідношення їх із суспільними відносинами не дозволяє успішно вирішити питання про віднесення їх до засобів вчинення злочину або предмету злочину. Предмети знаходяться у сфері суспільних відносин (об'єкта злочину), засоби вчинення злочину завжди знаходяться за межами об'єкта злочину, вони не пов'язані із суспільними відносинами [11, с. 70]. Подібну позицію займає Я.В. Прудніков, котрий зазначає, що предмет злочину нерозривно пов'язаний з об'єктом злочину, і навіть у разі, коли він перебуває у динамічному стані, наприклад, виготовляється, зберігається та перевозиться, він завжди знаходиться у сфері відповідних суспільних відносин як об'єкта посягання. Щодо нього формуються і функціонують суспільні відносини, що захищаються від злочинних посягань кримінальним законом як об'єкт кримінально-правової охорони. Засоби вчинення злочину завжди знаходяться за межами суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину, й у разі вчинення злочину виконують функції інструмента «зламу» чи «розриву» суспільних відносин і заподіяння їм шкоди [12, с. 194].

На думку М.П. Бікмурзініна, підставами для відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину слід визнавати: 1) предмет злочину піддається злочинному

впливу винною особою, в т. ч. з використанням знарядь або засобів вчинення злочину, водночас знаряддя або засоби вчинення злочину не можуть піддаватися впливу шляхом використання предмета злочину, 2) предмет злочину може перебувати в об'єктивному взаємозв'язку з порушуваним злочином благом, знаряддя та засоби в такому взаємозв'язку не перебувають, 3) предмет злочину виділяється у складах злочинів із будь-якою формою вини, знаряддя та засоби – тільки у злочинах, вчинених з умисною формою вини [13, с. 99–100]. Слід відзначити, що у науковій літературі дискусійною залишається проблема, в яких за формою вини злочинах можуть бути використані знаряддя та засоби вчинення злочину. В.І. Гуров вважає, що знаряддя та засоби вчинення злочину можуть бути використані як для вчинення умисного злочину, так і за необережного злочину. Водночас учений вбачає певну відмінність, яка полягає в тому, що у вчиненні умисного злочину знаряддя та засоби свідомо спрямовані на спричинення шкоди суспільним відносинам, тоді як під час вчинення необережного злочину знаряддя та засоби спричиняють шкоду всупереч волі винного [14, с. 43–44].

А.А. Музика, Є.В. Лашук пропонують такі правила розмежування предмета злочину від знарядь і засобів вчинення злочину: 1) предмет злочину завжди вказує на ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом; знаряддя і засоби полегшують вчинення суспільно небезпечної дії, з їх допомогою вчиняється злочин; 2) знаряддя і засоби є «активними» матеріальними цінностями, тобто вони відіграють «активну» роль у вчиненні злочину і завжди використовуються злочинцем для досягнення певного результату; предмет злочину є «пасивним» у цьому процесі – саме на нього спрямовані діяння злочинця; 3) предмет посягання є характерним для злочинів, які вчиняються як у формі суспільно небезпечної дії, так і бездіяльності. Знаряддя і засоби притаманні лише тим злочинам, що вчиняються у формі суспільно небезпечної дії; 4) властивості предмета зазвичай використовуються у більш-менш віддаленому майбутньому, а властивості знарядь завжди використовуються злочинцем безпосередньо під час вчинення злочину. Водночас засоби вчинення злочину можуть використовуватися на будь-якій стадії вчинення злочину; 5) існування знарядь залежить від наявності у складі злочину предмета або потерпілого від злочину – без предмета посягання або потерпілого від злочину немає і знарядь його вчинення. І навпаки, існування предмета злочину не залежить від наявності у складі конкретного злочину тих чи інших знарядь, а також засобів вчинення злочину [3, с. 151–152].

Враховуючи викладене, слід зазначити, що КК України не містить визначення понять «знаряддя вчинення злочину», «засоби вчинення злочину», «предмет злочину», проте такі терміни використовуються в тексті кримінального закону. Аналіз кримінально-правових норм дає підставу стверджувати, що одна й та сама річ матеріального світу в одному складі злочину може бути передбачена як знаряддя вчинення злочину, в другому – як засіб вчинення злочину, а в іншому – як предмет злочину. Водночас слід мати на увазі, що в межах одного складу злочину одна й та сама річ не може бути одночасно і знаряддям вчинення злочину, і засобом вчинення злочину, і предметом злочину. У зв'язку з цим принциповим питанням для слідчо-судової практики є необхідність правильно встановити: відповідна річ матеріального світу – це знаряддя вчинення злочину, засіб вчинення злочину чи предмет злочину.

Наприклад, автомобіль може бути знаряддям злочину у разі вчинення контрабанди (ст. 201 КК України). Так, відповідно до вироку Любомльського районного суду Волинської області від 06 серпня 2013 р. Особа 1 визнана винною у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 201, ч. 1 ст. 263 КК України за таких обставин. Особа 1, прямуючи з Республіки Польща в Росію через територію України через митний пост «Ягодин» смугою sproшеного митного контролю «зелений коридор», як водій власного автомобіля «Фольксваген Гольф» перемістив через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, способом, що ускладнює виявлення предметів, 1 000 набоїв до вогнепальної зброї, які помістив у паливний бак вказаного транспортного засобу та не повідомив про їх наявність прикордонно-митному контролю. Судом встановлено, що своїми умисними діями, вираженими у переміщенні через митний кордон України з приховуванням від митного контролю боєприпасів, Особа 1 вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 201 КК України. Крім цього, своїми умисними діями,

вираженими у незаконному носінні бойових припасів без передбаченого законом дозволу, Особа 1 вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 263 КК України. Судом встановлено, що речові докази підлягають вирішенню в порядку ст. 100 КПК України, зокрема автомобіль, що належить обвинуваченому та використаний як знаряддя вчинення злочину, слід конфіскувати в дохід держави; боєприпаси як предмети злочину слід у порядку виконання додаткового покарання передати дозвільній системі МВС в кількості і вигляді після експертного дослідження, їх пакування, знищити [15]. Тобто у цьому вирокі суду чітко зазначено предмет злочину – боєприпаси, на які здійснювався відповідний вплив суб'єкта злочину. Такий вплив полягає в переміщенні через державний кордон за допомогою автомобіля (як знаряддя злочину) відповідних боєприпасів. Слід відзначити, що в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» № 8 від 03 червня 2005 р. зазначено, що транспортними засобами, які використовувалися для переміщення безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України, слід розуміти будь-які засоби авіаційного, водного, залізничного, а також автомобільного транспорту, визначені у п. 1.10 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 [16]. Слід звернути увагу, що в зазначеній постанові по тексту жодного разу не вживається термін «знаряддя злочину».

Водночас автомобіль може визнаватися предметом злочину у разі вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України). Відповідно до вироку Балаклійського районного суду Харківської області від 21 січня 2017 р. Особа 1 вчинила злочин за таких обставин. Особа 1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи з метою незаконного заволодіння транспортним засобом, через незачинені двері проник до салону належного Особа 2 легкового автомобіля ВАЗ-2101, незаконно заволодів ним, завів автомобіль і рушив із місяця, але здійснив наїзд на інший автомобіль і залишився на місці. Суд кваліфікує дії обвинуваченого за ч. 1 ст. 289 КК України як незаконне заволодіння транспортним засобом. Речові докази, зокрема *предмет злочину* (легковий автомобіль ВАЗ-2101), переданий на зберігання потерпілому, вважати повернутим законному володільцю [17]. У цьому разі автомобіль визнається предметом злочину, саме на нього суб'єктом злочину здійснюється вплив.

Вчені-криміналісти відзначають, що можливі випадки, коли предмет злочину «переходить» у засіб вчинення злочину або знаряддя вчинення злочину [9, с. 239; 10, с. 98–99]. Наприклад, коли особа підроблює платіжні засоби або вчиняє щодо них інші дії, вказані у ст. 200 КК України (Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення), вони виступають як *предмет злочину*. Надалі ж у разі їх застосування для вчинення банківських операцій – для переказу грошових коштів та одержання їх готівкою – вони трансформуються вже в *засоби вчинення* іншого самостійного злочину – шахрайства [6, с. 102–103].

Іншим прикладом, який дає можливість проілюструвати «перехід» *предмета злочину* в *знаряддя злочину*, полягає в такому. Відповідно до вироку Фрунзенського районного суду м. Харкова від 30 жовтня 2013 р. Особа 2 визнана винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 115 КК України (умисного вбивства), тобто умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині, та ч. 2 ст. 263 КК України – носіння холодної зброї без передбаченого законом дозволу. Особа 2, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись біля зупинки громадського транспорту, на ґрунті особистих неприязних відносин, які раптово виникли, маючи намір на протиправне заподіяння смерті Особа 3, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер свого діяння, передбачаючи реальну можливість настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді смерті потерпілого та свідомо допускаючи їх настання, взявши за місцем свого мешкання незадовго до конфлікту мисливський ніж, який є холодною зброєю і на носіння якого Особа 2 не мав відповідного дозволу, завдав ним Особа 3 не менше 5 ударів в область грудей і живота, заподіявши тілесні ушкодження. Від отриманих ушкоджень Особа 3 помер на місці. Причиною смерті Особа 3 стали проникаючі колото-рі-

зані рани грудної клітини з пошкодженням серця, котрі супроводжувалися сильною внутрішньою та зовнішньою кровотечею, що призвело до розвитку гострої крововтрати, яка і стала безпосередньою причиною смерті [18]. Тобто в одному зі злочинів (ч. 2 ст. 263 КК України) холодна зброя визнається предметом злочину, в іншому (ч. 1 ст. 115 КК України) – знаряддям вчинення злочину. Необхідно відзначити, що в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 07 лютого 2003 р. вживається термін «знаряддя злочину». Так, у п. 22 зазначено, що для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати, виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, *знаряддя злочину*, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їхні стосунки [19].

Висновки. Дослідження кримінально-правової літератури, аналіз приписів КК України, вибіркового аналізу постанов Пленуму Верховного Суду України і судової практики дає підставу для таких висновків:

1. Більшість вчених-криміналістів, котрі здійснювали (здійснюють) дослідження знарядь і засобів вчинення злочину, предмета злочину займають одностайну позицію, щодо необхідності чіткого відмежування цих понять. Водночас вирішення цієї проблеми ускладнює відсутність однозначного розуміння правової природи категорій «знаряддя вчинення злочину», «засоби вчинення злочину», «предмет злочину».

2. У кримінально-правовій доктрині в різні часи були розроблені (й такі дослідження тривають досі) наукові правила, підстави розмежування аналізованих понять, водночас слід відзначити, що вчені так і не досягли єдності щодо кількості таких розпізнавальних ознак, а також їх сутності.

3. Вагоме значення для з'ясування питання щодо відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину є власне розвиток наукової думки щодо вчення про склад злочину, зокрема дослідження, присвячені таким елементам складу злочину, як об'єкт злочину, об'єктивна сторона складу злочину. Так, однією з відмежувальних ознак аналізованих категорій є їхня належність до різних елементів складу злочину. У загальному вченні про склад злочину знаряддя та засоби вчинення злочину слід визнавати факультативними ознаками об'єктивної сторони складу злочину, предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта злочину.

4. На підставі аналізу диспозицій статей (частин статей) Особливої частини КК України слід констатувати, що одна й та сама річ в одних складах злочинів може бути передбачена як предмет злочину, а в інших – як знаряддя або засіб вчинення злочину. Неприпустимим є визнання в межах одного складу злочину однієї й тієї самої речі як предмета злочину і водночас як знаряддя або засобу вчинення злочину.

5. Принциповим для відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину є характер об'єктивного впливу суб'єкта злочину на річ. Якщо суб'єкт злочину використовує річ як інструмент впливу на об'єкт злочину, тоді така річ повинна бути визнана знаряддям або засобом вчинення злочину. У разі, коли суб'єкт злочину впливає на саму річ, тобто злочин вчинюється у зв'язку або з приводу такої речі, її слід визнавати предметом злочину.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови : в 11 т. 1970. Т. 1. С. 605. URL: <http://sum.in.ua/s/vidmezhovuvaty>.
2. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
3. Музика А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А.В., 2011. 192 с.

4. Бондаренко О.С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 290 с.
5. Макодзьоб А.В. Предмет злочину за кримінальним правом України. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 194–199.
6. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія. Харків : Право, 2009. 184 с.
7. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1961. 666 с.
8. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления : монография. Москва : Юриздат НКЮ СССР, 1941. 158 с.
9. Малинин В.Б., Парфенов А.Ф. Объективная сторона преступления. Санкт-Петербург, 2004. 301 с.
10. Денисова А.С. Уголовно-правовое значение орудий и средств совершения преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2005. 202 с.
11. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища шк., 1982. 161 с.
12. Прудников Я.В. Поняття та види засобів вчинення злочину. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 189–199.
13. Бикмурзин М.П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Уфа, 2005. 191 с.
14. Гуров В.И. Орудия и средства совершения преступления в советском уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Свердловск, 1983. 182 с.
15. Вирок Любомльського районного суду Волинської області від 06 серпня 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33216087>.
16. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» № 8 від 03 червня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05?find=1&text=%E7%E0%F1%EE%E1%E8#w14>.
17. Вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 21 січня 2017 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64230558>.
18. Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 30 жовтня 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34622583>.
19. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 07 лютого 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03?find=1&text=%E7%ED%E0%F0%FF%E4%E4%FF#w1.1>.

